

Богдан Винар

АКАДЕМІК МИХАЙЛО СЛАБЧЕНКО

(Матеріали до біографії та бібліографії)

Вступні заваги

Акад. Михайло Єлисейович Слабченко — одна з найбільш трагічних постатей «українського ростріляного відродження». Учений широкого наукового діапазону, педагог і громадський діяч мусів відійти від української науки, коли йому було всього 48 років, у розквіті своїх творчих сил, знищений советським режимом. В советській історіографії його ім'я промовчується, а як і згадується, то зі звичайною советською лайкою, поруч таких «буржуазних» учених, як Грушевський, Єфремов та ін. Навіть не подано біографії Слабченка у т. зв. академічному виданні Історії Академії Наук Української РСР.¹ Це саме зустрічаємо у найновішому виданні (вже російською мовою) за ред. Б. Патона. *История Академии Наук Украинской ССР*² хоче переконати сучасного читача на Україні, що Слабченко ніколи не існував, не зважаючи на те, що з нагоди т. зв. 40-літнього ювілею створення УРСР про нього ще згадується. На увазі маємо об'ємисту працю за ред. О. Палладіна *Розвиток науки в Українській РСР за 40 років*, що появилася в 1957 р.³ В цій збірній праці розділ про розвиток історичної науки написав Ф. Лось, а економічної — О. Нестеренко. У статті Лося тільки коротко згадано, що з 1922 р. у Харкові працювала науково-дослідна катедра історії України, яка пізніше була перетворена в Інститут української культури. До цієї катедри належала й Одеська філія, яку очолював М. Слабченко. Згадується і про «буржуазно-націоналістичні погляди» М. Грушевського у зв'язку з виданням *Історії України-Руси*, з зазначенням, що ці самі погляди «характерні і для

¹ Вид. головної редакції *Української Радянської Енциклопедії* АН УРСР з 1967 р. У другому томі цієї праці поміщені біографії академіків і членів кореспондентів АН УРСР. У першому томі поміщено ряд статей про розвиток окремих ділянок наукової діяльності. Про історичну науку написав статтю К. Дубина, починаючи свій розгляд з 1936 р., тобто з часу створення Інституту історії АН УРСР.

² Київ, Наукова Думка, 1979.

³ Київ, В-во АН УРСР, 1957.

чотири томної праці одеського історика М. Слабченка». Це все. Не інакше і в пізніших численних працях навіть спеціалізованого характеру, як наприклад, у виданні Інституту історії АН УРСР — *Розвиток історичної науки за роки Радянської влади*,⁴ в якому обговорюється курс «радянської ВУАН»⁵ та постанову Всеукраїнської ради у справах науки (вересень 1929), в якій були піддані різкій критиці (в ході широких обговорень і на сторінках періодичної преси) прояви буржуазного націоналізму та праці М. І. Яворського, М. С. Грушевського, М. Ю. (? — Б. В.) Слабченка.⁶ Не менш скандальним виданням, що також фірмоване Інститутом історії, є праця Н. В. Комаренка *Установи історичної науки в Українській РСР, 1917—1937 рр.*,⁷ де взагалі промовчується діяльність М. Грушевського, як і зрештою М. Слабченка, О. Оглоблина і ін. визначних істориків 20-их рр. Не згадується про Слабченка і в *Радянській Енциклопедії Історії України*⁸ та інших довідкових виданнях, що вийшли в 1970-их рр. Навіть О. Нестеренко у своїй праці *Розвиток промисловості на Україні*,⁹ яка появилася ще в часі відносної «відлиги» Хрущовського періоду, не згадує Слабченка, як зрештою і Оглоблина, хоч їхніми працями автор мусів користуватися, поруч з цитованими працями російського історика Мякотина, чи українського вченого Джиджори, яких йому ще дозволено було згадати. Мабуть, навіть з перспективи 40 чи 50 років, праці Слабченка для советської історіографії ще й далі дуже небезпечні.

Написано дуже мало про цього визначного українського ученого також і на еміграції. Короткий біографічний нарис поміщений у восьмому томі *Енциклопедії Українознавства* (стор. 2876) та бібліографічна довідка у *Збірнику на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою*.¹⁰ У цьому збірнику кількакратно згадує про Слабченка проф. Наталія Полонська-Василенко у статті «Історична наука на Україні за советської доби та доля істориків», що частинно повторює інформації з ранішої праці цього ж автора — *Українська Академія Наук. Нарис історії. ч. I, 1918—1930*.¹¹ Наталія Полонська-Василенко написала також і споми́ни про Михайла Слабченка, спочатку поміщені у журналі *Український Самостійник*.¹² Повніші інформації

⁴ Київ, Наукова Думка, 1973.

⁵ Цит. пр., стор. 10—30.

⁶ Див. про це *Вісті Всеукраїнської Академії Наук*, 1931, ч. 1—3, стор. 5—8.

⁷ Київ, Наукова Думка, 1973.

⁸ Київ, Українська Академія Наук УРСР, 1969—1972, 4 т.

⁹ О. Нестеренко. *Розвиток промисловості на Україні*. Т. І. Ремесло і мануфактура. Т. ІІ. Фабрично-заводське виробництво. Київ, В-во Академії Наук УРСР, 1958—62.

¹⁰ *Записки НТШ*. Праці історично-філософської секції. Т. 173. Париж, 1962.

¹¹ Мюнхен, Інститут для вивчення історії та культури СРСР, 1955.

¹² «Михайло Єлісейович Слабченко. До 30-ліття процесу СВУ». *Український Самостійник*. Ч. 4 (426), стор. 29—35. Передруковано у *Спілка Визво-*

про Слабченка подає проф. О. Оглоблин у доповненні до *Української Історіографії* Д. Дорошенка з переліком важніших праць і характеристикою його наукової діяльності. Коротким, але мабуть найбільш авторитетним джерелом наукової біографії Слабченка є «Матеріяли для обрання нових академіків ВУАН. Характеристики кандидатів на академіків ВУАН, подані з доручення особливих комісій»,¹⁴ що їх одержав автор тих рядків від проф. О. Оглоблина, сучасника цих подій і автора цієї офіційної біографії Слабченка, підготовленої на доручення акад. Д. Багалія.¹⁵ Це, очевидно, сухий документ, продукт свого часу. Він однак доповнює і навіть виправляє деякі інформації, подані у споминах проф. Наталії Полонської-Василенко, яка особисто знала акад. Слабченка, приятеля її покійного чоловіка акад. М. Василенка. Очевидно всі ці матеріяли не вистачають для написання повної біографії цього визначного українського ученого, якого науковий дорібок був «вельми поважний» і, цитуючи вищезгадану біографію, складався з «13 великих праць і понад 200 статтів по різних журналах — українських, російських і закордонних». Відзначаючи 100-літню річницю народження цього визначного українського ученого, суспільного діяча і патріота, мусимо сказати, що поданий у цій статті матеріял є тільки першою спробою накреслити життєвий шлях Слабченка та бодай коротко сказати про важливіші його наукові праці. Покищо ми ще не мали змоги зібрати всіх потрібних матеріялів, розкинутих по різних журналах і доступних у бібліотеках Заходу. Можливо, що при іншій нагоді повернемося ще раз до цієї теми. Та хай,

лення України й Спілка Української Молоді. Спогади, документи й матеріяли про діяльність. Збірник ч. 2, Нью Йорк, СБУ, 1964, стор. 125—130.

¹³ Dmytro Doroshenko, *A Survey of Ukrainian Historiography*; Olexander Ohloblyn, *Ukrainian Historiography 1917—1956. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* New York, 1957. Vols. V—VI, pp. 79, 81, 247, 283, 298, 299, 332, 348—52, 363.

Про ранню діяльність М. Слабченка знайде читач деякі додаткові інформації у згаданій праці Д. Дорошенка — *Огляд української історіографії*. Прага, Український Університет у Празі, 1923, стор. 168, 199, 208—209 та у статті Теофіла Коструби «З найновіших дослідів над економічною історією України», *Український Агрономічний Вісник*, Львів, 1934, кн. I, стор. 10—16.

¹⁴ «Матеріяли для обрання нових академіків ВУАН. Характеристики кандидатів на академіків ВУАН, подані з доручення особливих комісій.» «Додатки» до *Вістей ВУАН*. Київ, 1929, чч. 5—6 (94), стор. 1—5. Відпис цього документу одержав автор від проф. О. Оглоблина. Слід при тому зазначити, що автобіографія Слабченка деякий час переховувалась у проф. Оглоблина і він її віддав разом з іншими матеріялами Музеєві Визвольної Боротьби у Празі в 1945 р. Доля цих матеріялів невідома.

¹⁵ Див. лист проф. Оглоблина до автора цих рядків з 28. III. 1982. При цій нагоді слід ще додати, що в Одеському університеті довгий час катедру російської історії очолював учень В. Антоновича проф. Іван Линниченко (1857—1926), автор низки праць про Галичину XIV—XV ст. та Київську державу.

тим часом, цих кілька сторінок послужать для вшанування пам'яті видатного українського вченого, якого знищив большевицький режим саме у розквіті його творчих сил.

Короткий біографічний нарис

Михайло Єлісійович Слабченко народився 1882 р. на Нерубайських Хуторах, біля Одеси. Батьки його були каменярами і, мабуть, щоб вшанувати свій рід, Слабченко видав у 1929 р. невелику розвідку — «Одеські каменярні. Етюд з історії зарплатні».¹⁶ Не маємо точних відомостей про початкову і середню освіту Слабченка. В 1910 р. скінчив історично-філологічний та юридичний факультети Одеського (тоді «Новоросійського») університету, залишився працювати в університеті і в 1911 р. дістав закордонне відрядження до Німеччини для дальшого поглиблення студій. Військову службу відбув у 1912—13 рр. Коли почалася війна 1914 р., його змобілізовано і на деякий час Слабченко був відірваний від наукової праці. В часі військової служби був капітаном, поранений в часі боїв, а в 1918 р. закінчив курс Військово-юридичної Академії у Петербурзі. Десь у тому часі одружився з Людмилою Іванівною. Михайло Слабченко мав також сина Тараса.¹⁷ Наприкінці 1918 р. Слабченка обрано приват-доцентом українського університету у Києві і Кам'янці Подільському, а в 1919 р. доцентом Одеського університету. Про цей період тільки коротко згадується у біографії Слабченка, поміщеній у «Матеріялах», мовляв, «ще з студентських часів брав активну участь в українській революційній боротьбі (студентські промади, РУП — з 1903 р., УСДРП — 1906 р. і до 1918; боротьба проти гетьманщини, білогвардійсько-французької окупації і денікінщини в Одесі). Через те зазнав різних утисків і репресій. З перших часів радянської влади бере діяльну частку в українській громадській праці»... В 1920 р. Слабченка обрано на катедру історії України в Одеському університеті і він продовжував там викладати також і в часі пере-

¹⁶ Ця праця, на жаль, не була доступна авторові. Наталія Полонська-Василенко у згаданих споминах пише, що «Михайло Єлісійович пройшов тяжку життєву школу. Він народився в 1882 р. в родині бідного робітника, на передмісті Одеси. З дитячих років працював у каменярнях, був погоничем коней ітд. Батько пив і п'яний бив сина. Не зважаючи на тяжкі умови, обдарований хлопчик скінчив початкову школу, потім гімназію і вступив до історично-філологічного факультету Одеського (Новоросійського) університету»... (цит. пр., стор. 29).

¹⁷ Тарас Слабченко був також автором ряду праць з культурної і економічної історії України, як наприклад, «З листування М. Л. Кропивницького» (1927), «До життєпису В. Антоновича» (1927), «До історії аграрних криз на Україні в 19 ст.» (1928), «Сільсько-господарські робітники в Степовій Україні в 60-их та 70-их рр. 19 ст.» (1929) та ін. Також був заарештований і засуджений на процесі СВУ, що тільки збільшило велику трагедію М. Слабченка. Дальша доля Тараса Слабченка невідома.

творення університету в Інститут Народної Освіти. Крім того Слабченко викладав історію України і в інших високих школах Одеси. Про цей період пише Наталія Полонська у згаданих споминах: «Молодий, здібний, посідаючи виїняткову енергію, М. Є. Слабченко незабаром зайняв центральне місце в академічних школах Одеси. Він з запалом піддався професурі, мав багато учнів, серед яких користувався пошаною і любов'ю; став головою одеської Науково-дослідної катедри історії України (з 1926 р. — Б. В.), членом та головою Товариства краєзнавства та низки інших організацій. З рідкісною енергією працював він у багатьох архівосховищах Одеси і друкував книгу за книгою».¹⁸ Слід додати, що про згаданий період написав Слабченко короткий нарис «Культурно-наукове життя Одеси в 1914—1922 рр.»¹⁹ Про особисте знайомство з Слабченком та про його приїзд до Києва та першу зустріч з акад. Василенком згадує досить широко Н. Полонська-Василенко, датуючи цю зустріч 1925 роком.²⁰ У зв'язку з цікавими подробицями і інтимністю цієї розповіді наводимо тут цей розділ споминів з незначними скороченнями.

... „Дуже рано хтось подзвонив, і хатня робітниця, без великої пошани, сказала: «Хтось чекає на вас у кабінеті». Мій чоловік, академік М. П. Василенко і я ввійшли до кабінету і побачили гостя, який з великим інтересом розглядав книжки на полицях. Він швидко обернувся до нас. Ми побачили мужчину, росту вищого за середній, з дуже широкими, навіть непропорційно широкими плечима, негарного з обличчям, укритим слідами віспи, — навіть брови були місцями наче вирвані віспою. Але він глянув на нас такими гарними, яснокарими очима, що його обличчя відразу наче освітілось і стало привабливим. «Я — Слабченко», відрекомендувався він. Це було для нас обох несподіванкою: візиті не передували листи, і взагалі мій чоловік тоді не листувався з Слабченком. Він пробував у нас майже цілий день і зачарував нас обох. Це була виїнятково цікава людина, з палким темпераментом. У всьому, що він оповідав, відчувалися захоплення і пристрасть. Приїхав він несподівано для нас, а може і для себе. Хтось повідомив його, що в Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права, що стояла під головуванням мого чоловіка, відзначено було, як дуже цінні, останні праці Слабченка. Михайло Єлісейович, надзвичайно амбітний, насторожений, з надмірною схильністю чути себе ображеним, думав перед тим, що в Києві всі ставляться до нього негативно, вороже. Я не знаю, що дало йому підставу для

¹⁸ Там же, стор. 30.

¹⁹ Стаття надрукована в журналі *Україна* за ред. М. Грушевського, кн. 5, 1925.

²⁰ Проф. Оглоблин у листі до автора згадує, що перша візита Слабченка до Києва була, мабуть, перед датою, що її наводить проф. Полонська-Василенко (Лист проф. Оглоблина з 28. III. 1982). Як пригадує проф. Оглоблин, його перша зустріч з Слабченком відбулася в його хаті в Києві у березні 1926 р.

такого уявлення. З його слів виходило, що одна особа з киян, який він довіряв, інформувала його в листах саме про таке ставлення до нього. Отже, доставши протилежну інформацію, інформацію про сповнене пошани ставлення до нього в комісії для вивчення історії права, він вирішив негайно приїхати, щоб познайомитись з її головою та членами. Слабченко згадував, як багато болю завдали йому суворі рецензії його чоловіка²¹ на його першу працю, але додав, що вони примусили його прунтовно перевірити свої погляди, і він визнав свої помилки. З першої зустрічі обидва вони зачарували один одного. Мій чоловік зробив пропозицію М. Є. Слабченкові зробити в той же вечір доповідь у Т-ві Нестора-літописця, і він охоче погодився. Тема була «Запорозька Січ»... Промовляв Михайло Єлісейович чудово. Жваво, піднесено, з масою цитат, без шпаргалів (та й які шпаргалі могли тут бути — це ж була імпровізація!). Мушу сказати, що взагалі його усні доповіді були кращі за друковані твори: в них було більше ясності, самий голос молодий надавав викладові переконливості...²²

Акад. Д. Багалій у своїй праці — *Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті* — подає невеличкий історіографічний вступ та хронологічні рямки розвитку української історичної науки, зокрема в першій пол. 1920-их рр. За його словами «крім Києва і Харкова також і Одеса, зокрема в особі проф. М. Слабченка, зробилася третім видатним осередком історії України»²³. Довідник *Наукові установи та організації УСРР*, який вийшов в 1930 р. та не був ще повністю цензурований,²⁴ подає досить точний перегляд наукових інституцій в Одесі, Харкові і Києві, коротко характеризуючи їх діяльність. І так, згідно з тим джерелом, в 1926 р. засновано Одеське наукове товариство при ВУАН (голова М. І. Гордієвський), яке в 1928 р. нараховувало 140 членів. Товариство нараховувало шість секцій, в тому соціально-економічну та історично-філологічну. М. Слабченко був одним з найбільш активних членів Товариства та разом з проф. В. Лазурським редагував *Записки* секції історично-філологічної (вийшло три томи, 1928—29) та був основником і редактором видань соціально-історичної секції (вийшло 5 томів, 1927—30).²⁵ До Харківського Наукового Товариства (засн. в 1920 р.) Слабченко мабуть не належав. Головою то-

²¹ М. Василенко написав, мабуть, одну рецензію на першу працю Слабченка *Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи* (1909), що була поміщена під назвою «З історії устрою Гетьманщини» в *Записках* НТШ в 1912 р. Згодом між ними вив'язалася дискусія також на сторінках *Записок*. Про це пізніше.

²² Цит. пр., стор. 30—31.

²³ Д. І. Багалій. *Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті*. Т. І. Історіографічний вступ і доба натурального господарства. Харків, ДВУ, 1928, стор. 99.

²⁴ Видання Державної Плянкової Комісії УСРР, Харків, 1930.

²⁵ В 4-тому томі вже не подано Слабченка як редактора (1929), хоч поміщено його розвідку про Одеські каменярні. Останній том *Записок* (1930), у зв'язку з арештом Слабченка, вже появився без його участі.

го товариства був М. Яворський, основник т. зв. української марксистської історіографії. Більш популярного характеру, праці М. Яворського не користувалися великою пошаною більшості істориків, їх коротку характеристику подає проф. Оглоблин у своїй історіографії.²⁶ Можна догадуватись, що Слабченко зав'язав досить скоро контакти з Харковом, але це не були контакти з проф. Яворським, а радше з акад. Багалієм. Ми не знаємо точніше, коли зав'язав Слабченко перші контакти з Багалієм, який, як відомо, з 1922 р. очолював науково-дослідчу катедру історії української культури. З катедрою тісно співпрацював проф. О. Оглоблин у Києві, один з небагатьох дійсних членів. Ця співпраця Слабченка з Багалієм почалася напевно раніше як у 1927 р., поскільки саме в 1927 р. до катедри приєднано Одеську секцію історії України, що її з 1926 р. очолював М. Слабченко. Належав Слабченко також (як член-кореспондент) до Українського Інституту Марксизму-Ленінізму (директор О. Скрипник) у Харкові, що, як відомо, був центральною марксистською установою та публікував двомісячний журнал *Прапор марксизму*. Яка була діяльність Слабченка у цьому Інституті, не знаємо, але може тому Багалій у згаданому вже *Нарисі історії України* зараховує Слабченка (поруч з М. Яворським і О. Гермайзе) до марксистського напрямку в українській історіографії того часу. Про це згадується також і у біографічній записці, що її підготував на доручення акад. Багалія проф. Оглоблин, який пише тепер про це так: «Підкреслення «марксизму» у записці, це, з одного боку, «данина часу», а, з другого боку, глибоке переконання самого Слабченка (й не тільки його), що він творить нову марксистську школу в українській історіографії, будь-що-будь школу революційну, в кращому розумінні того слова. Ясна річ, що з московським «марксизмом-ленінізмом» це не мало нічого спільного».²⁷

Співпраця з акад. Багалієм продовжувалась також у рамках «Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII—XIX ст. у зв'язку з історією революційної боротьби» при ВУАН, що була заснована в 1928—29 рр. Комісією очолював акад. Багалій як голова, керівником був проф. О. Оглоблин.

Крім Харкова, зав'язав Слабченко також тісні контакти з Києвом, головним осередком української історичної науки, що був безпосередньо пов'язаний з особою акад. М. Прушевського. Як про це обширно згадує проф. Полонська-Василенко, Слабченко співпрацював з акад. М. Василенком, тобто з Комісією для вивчення західно-руського і українського права та друкувався у *Працях* цієї комісії.²⁸ З акад. Василенком обговорював Слабченко справу видання в декількох томах архіву Коша Запорізької Січі, що його у половині XIX ст. перевіз до Одеси А. Скальковський. Проект цього видання був прийнятий у Комісії, але далішні події СВУ не допустили до його реалізації. У зв'яз-

²⁶ Цит. пр., стор. 345, 346, 360, 368, 369.

²⁷ Лист О. Оглоблина з 28. III. 1982.

²⁸ Н. Полонська-Василенко, цит. пр., стор. 128.

ку з тим проектом пише у своїх споминах проф. Полонська-Василенко також і про взаємини Слабченка з Грушевським, до якого Слабченко спершу звернувся з тою справою. За її словами, „Слабченко вже розробив плян видання; за зразок взяв він «Архив Юго-Западной России». Він проектував видати 6 або 7 томів, розмістити матеріал тематично і вмістити в кожному томі вступну статтю-монографію редактора тому. Матеріали, які не вкладалися б у тематичну схему, він проектував видати окремо в одному, або двох томах... З доручення проф. Слабченка я звернулася до секретаря I-го Історично-філологічного Відділу ВУАН, акад. С. О. Єфремова, який з захопленням взявся провести справу через збори I-го відділу. Він так і зробив — уже по закінченні літніх вакацій. Ясна справа несподівано викликала різкий протест з боку акад. М. С. Грушевського і його брата, проф. О. С. Грушевського. З підтримкою частини членів I-го відділу, вони настояли, щоб справа видавання архіву була передана Археографічній комісії, яка була під головуванням М. С. Грушевського. Так і було зроблено. М. С. Слабченка викликали на засідання, і там проти його пляну було висунуто «контрплян» видати матеріал не тематично, а як архівний фонд, у хронологічному порядку, додавши докладні показники. Обидві сторони не погоджувалися на поступки, і справа припинилась».²⁸

Питання взаємовідносин акад. М. Грушевського і зрештою акад. Василенка з іншими істориками — це окрема тема і її тут не можемо розглядати. Можна тільки з деякою певністю сказати, що відносини Грушевського до Слабченка (з тих чи інших причин) не були надто добрими, хоч Грушевський, як сказано раніше, друкував праці Слабченка у журналі *Україна*. В 1928 р. надано Слабченкові науковий ступінь доктора історії української культури (*honoris causa*) на рекомендацію акад. Д. Багалія, який рік пізніше був головним промотором обрання Слабченка академіком ВУАН.²⁹

1 липня 1929 р. відбулися останні більш-менш вільні вибори дійсних членів ВУАН і на рекомендацію акад. Д. Багалія³⁰ Михайла Слабченка обрано дійсним членом 1-го Відділу (історичні науки), поруч з Д. Яворницьким і М. Яворським, та білоруським істориком В. М. Ігнатовським. Як пише про ці справи проф. Оглоблин: «це переведення кандидатури Слабченка поміж Сцільою (опозиція Грушевського і почасті Воблого) й Харибдою (недовіря партії і уряду й вороже ставлення до Слабченка з боку М. Яворського — на ґрунті наукової і персональної конкуренції)»³¹ було безперечно не тільки великим особистим успіхом Слабченка, але й української національної історіографії.

²⁹ Проф. Полонська-Василенко пише у своїх спогадах, що в 1926 р. Слабченко одержав від Головнауки науковий ступінь доктора. Рік помилковий.

³⁰ Про вибори Президії ВУАН з 3 липня 1928 р. пише проф. Полонська-Василенко у вже згаданій праці *Українська Академія Наук*, з'ясовуючи роль М. Скрипника. Див. стор. 56 і далі.

В тому часі на ВУАН вже почали натискати урядові чинники, зокрема першу роллю в тому відношенні відіграв М. Скрипник. Українські промадські і наукові кола раділи тим вибором і Слабченко одержав багато пратуляційних листів, в тому і від акад. Багалія, якого текст, на жаль, не зберігся. До листа Багалія дописався і проф. Оглоблин і цей лист є дуже симптоматичним у багатьох відношеннях. Його тут, за дозволом автора, передруковуємо в цілості.³²

Дорогий Михайле Єлсійовичу!

З дозволу Дм. Ів. (Багалія — Б. В.) додаю до його листа кілька слів. Ще раз глибоко і сердечно вітаю Вас з нагоди обрання на академіка. Те, про що мріяв я, чого мірою сил своїх добився, тепер є й буде!

Серцем рідним, спільною думкою друзі Ваші й серед них я пережили боротьбу за визнання Вашої праці, за перемогу Вашу й нової — революційної школи в українській історіографії, за нові-широкі, вільні й далекі шляхи майбутнього. Важко було колись, а все ж мило мені згадати й за ті роки спільної праці й боротьби.

Щасливий я, Дорогий Михайле Єлсійовичу! Хай же, Любий Друже мій, щасливо йде Ваша праця, Ваше життя!

Віншую Високоповажану Дружину Вашу, вітаю Тараса Михайловича. До Києва!

Обіймаю, цілую Вас і міцно зтискую Вашу руку.

Ваш О. Оглоблин

1. VII. 1929 Київ

Після вибору акад. Слабченко очолив третю катедру історії України — катедру історії України доби феудалізму. Дві інші очолювали академіки Д. Багалій у Харкові і М. Грушевський у Києві. На листопадовій сесії ВУАН до катедри Слабченка було включено Комісію старої історії України, якою до того часу кермував М. Грушевський. Крім того, під керівництвом Слабченка передано було також Комісію Південної України. На жаль, все це тривало недовго. Про це читаємо у споминах проф. Наталії Полонської-Василенко.³³

.... „Осінь 1929 року була у Києві тривожна: численні співробітники Академії та академік С. О. Єфремов були ув'язнені у зв'язку з підготовленим процесом СВУ. Не пригадую, коли саме приїхав М. Є. Слабченко; здається мені, що на початку грудня. Він був стурбований, сумний: заарештовано його сина Тараса. Михайло Єлсійович, що називається, місця собі не знаходив. Він хотів їхати до Харкова, зробити в ГПУ заяву, що винний він, а не син, просити, щоб сина

³¹ О. Оглоблин, лист з 28. III. 1982.

³² Лист проф. О. Оглоблина до автора тих рядків з 6. V. 1982 р.

³³ Н. Полонська-Василенко, *цит. пр.*, стор. 129. Про Слабченка на Соловках згадує Семен Підгайний в *Українська інтелігенція на Соловках*, 1947, стор. 63—66.

відпустили і замість Тараса заарештували його. Скаржився, між іншим, на поганий готель, в якому дали йому номер — на бульварі Шевченка, біля Хрещатика. Один раз, прийшовши додому, він помітив, що хтось розкривав його валізу і чогось шукав у ній. Другого разу скаржився він на несподіване переселення до іншої кімнати; при цьому знов помішано його речі. Пригадую останній день його перебування у Києві. До пізнього вечора пробув він у нас, тяжко засмучений. Нарешті поїхав додому, в Одесу. Минуло днів три-чотири. Одержую листа від його дружини. Благає повідомити, що сталося з Михайлом Єлісейовичом, бо до цього часу він додому не повернувся. І нічого не пише. Все стало ясно: чому хтось відкривав валізу, чому переселяли до іншої кімнати. Трохи пізніше ми дістали повідомлення, що М. Є. Слабченка заарештовано в поїзді. Слабченка-сина незабаром звільнили. Більше я не бачила Михайла Єлісейовича. Засуджений на 8 років заслання, він спочатку був у Ярославському політизоляторі, і потім — на Соловках, у Саватіївському ізоляторі, в цій тюрмі у тюрмі, і нарешті — на Мурмані. Ходили чутки, нібито після закінчення терміну заслання він був звільнений і викладав у якомусь технікумі на Мурмані. Від одного з одеських професорів я чула, що Слабченко на короткий час приїздив до Одеси десь у 1940 р. Жодних інших відомостей про нього не маю.“

В *Енциклопедії Українознавства* проф. Оглоблин пише, що остання вістка про Слабченка — невеличка замітка ««Проложное сообщение о предлетописной Руси»». ³⁴ Вирок сов. суду позбавив акад. Слабченка всіх прав. З засудженням ученого, як це ми і згадали раніше, засуджувалися на смерть і всі його твори. Це сталося зразу. Ще перед процесом СВУ, у сьомому томі *Праць* Комісії для вивчення історії західно-руського і українського права мала друкуватися розвідка Слабченка про феодалізм на Україні. Розвідку Слабченка викреслено та замінено статтею члена комісії П. К. Сосенка про каптурові суди на Україні. Прийшла нова катастрофа, бо і Сосенка було заарештовано і заслано. І знову треба було замінити його статтю іншою, але до цього вже не дійшло. За наказом партії сьомий том знищено, припинив свою діяльність і Соціально-економічний відділ ВУАН зі своїми комісіями. Як пише проф. Полонська-Василенко, єдиний коректурний примірник залишився у бібліотеці голови комісії акад. Василенка і доля цього примірника невідома. Невідома також доля інших недружованих праць акад. Слабченка та напевно численних рукописів, які мусіли бути у працьовитого українського вченого. ³⁵ Невідома докладно його власна доля, а навіть дата його смерті.

³⁴ *Исторический журнал*, ч. 7, 1942.

³⁵ Акад. Д. Багалій, *цит. пр.*, стор. 110, — пише з нагоди обговорення першого і другого томів *Матеріалів до економічно-соціальної історії України XIX ст.* таке: «невтомний проф. М. Є. Слабченко склав ще і третю частину своїх начерків, присвячених добі революції — після 1905 року. Було б бажано, щоб вона скоріше побачила світ, аби тільки були певні факти, а від-

Закінчуючи цей короткий і неповний нарис силуетки акад. Слабченка, хочеться повторити слова його близького приятеля проф. Оглоблина — „знищення Слабченка — це був найбільший удар і найбільша втрата для української історіографії того часу. Але це був тільки початок «бедствий прядущих», які тривають і до сьогодні”...³⁶

Праці з історії українського права

Багато уваги присвятив Слабченко вивченню внутрішнього устрою Гетьманщини XVIII ст. та історії українського права. Писати на ці теми почав він ще у студентських часах і першою більшою працею була монографія — *Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи. Историко-юридическій очеркъ* (1909). Праця складається з двох частин. В першій обговорено питання про характер козацького полку як військово-адміністративної одиниці. У тому відношенні Слабченко нав'язує до праць О. Лазаревського, який також давав описи окремих полків Гетьманщини не тільки як воєнних округ, але і як адміністративно-територіальних одиниць, подаючи склад населення тощо.³⁷ В другій частині («военное дѣло», «полицейское дѣло», «торговля и промышленность», «земельные дѣла» і «полковой судъ») Слабченко багато уваги присвячує соціально-економічній проблематиці та, базуючись на правовій надбудові територіального устрою Гетьманщини, приходять до висновку, що у зв'язку з Переяславським договором 1654 р., Україна була поставлена у васальну залежність від Москви. Ця праця молодого ще тоді Слабченка висувала цілий ряд сміливих концепцій, але одночасно й мала багато недоліків. Її досить гостро скритикував Микола Василенко у просторій статті «З історії устрою Гетьманщини»,³⁸ в якій, між іншим, твердив, що «справа юридичного відношення України і Москви ще не досліджена і представляє собою дуже важке наукове питання». Слабченко надто сміливо користується твердженнями про Гетьманщину як «васальну державу», як і те, «що Гетьманська Україна була демократичною республікою, з представництвом і безпосередньо-демократичними інституціями». Не згоджується Василенко з Слабченком і в інших справах, як наприклад, про полковий суд, роллю шляхти на Лівобережній Україні тощо. Багато гіпотез Слабченка базовані на недостатньому використанні джерел та існуючої літератури; і так, наприклад, Слабченко взагалі не використав матеріялу «генеральных слѣдствій о маестностях», як головного джерела для вивчення землеволодіння. У зв'язку з тим на

повідне освітлення їм зможуть дати й інші історики». Ці рядки Багалій писав можливо 1927 р. і вже тоді знав про підготову третього тому, який, можливо, залишився у рукописі.

³⁶ Лист проф. О. Оглоблина з 6. V. 1982 р.

³⁷ Перелік важніших праць О. Лазаревського знайде читач у раніше згаданий історіографії Дорошенка-Оглоблина.

³⁸ *Записки НТШ*, т. 108, кн. 2, 1912, стор. 103—116.

сторінках *Записок НТШ* відбулася цікава дискусія з відповіддю Слабченка і реплікою Василенка. Ці дві статті надруковано під спільним наголовком «Ще до історії устрою Гетьманщини XVII—XVIII ст.» також у *Записках НТШ*.³⁹ Друга велика праця Слабченка, *Опыты по исторіи права Малороссии XVII и XVIII вв.* (1911) є збіркою окремих нарисів, як наприклад, про порядок ведення процесу з першої половини XVIII ст., про «causus nobilis» (рятування засудженого через одруження) та ін. Також і на цю другу монографію відгукнувся Василенко з критикою,⁴⁰ оспороюючи ряд гіпотез Слабченка, недозрілість висновків і недостатнє використання джерел. Історію українського права обговорює Слабченко також у меншого розміру розвідках, серед яких слід назвати *Протоколь отпускныхъ писемъ за гетмана Апостола 1728 г.* (1913), *Центральные учреждения Украины XVII—XVIII вв.* (1918), *Про судівництво на Україні* (1920) та ін.

З початком 1920-их рр. Слабченко більш цікавився вивченням історичного розвитку української економіки і про це говоритимемо окремо. Але також і в цьому періоді опублікував ряд цікавих праць. Як це вже згадано раніше, Слабченко активно співпрацював з Комісією для вивчення історії західно-руського і українського права ВУАН, яку очолював акад. Василенко. У виданнях цієї комісії Слабченко опублікував декілька праць, як наприклад, «Соціально-правова організація Січі Запорізької» (1927) та «Паланкова організація Запорізьких Вольностей» (1929), що її, між іншим, рецензувала проф. Наталія Полонська-Василенко.⁴¹ У Ювілейному Збірнику на пошану акад. Д. Багалія опубліковано обширну розвідку Слабченка „Ескізи з історії «Прав, по которымъ судится малороссійскій народъ»“ (1927). Статті і розвідки Слабченка розкидані по різних збірниках і журналах і деякі з них подаємо в бібліографії.⁴² Слід при цьому сказати, що Слабченко, зокрема у своїх працях про Запоріжжя, зробив цінний внесок в історію українського права. Запорізьку Січ XVIII ст. уважав Слабченко самостійною державною організацією. «Окрема територія й особлива, хоч би геть рідка людність, — пише він, — давали спромому визнати їх за формальні моменти незалежної держави не тільки дослідникам, а й сучасникам».⁴³ Панівною верствою на Запоріжжі було військове братство, яке складали нежонаті козаки-січовики. Відносини між членами братства регулювались при цьому військовим правом. Гіпотеза Слабченка про панування на Запоріжжі «мусульманського феодалізму» є, очевидно, даниною часу, — як і зрештою його намагання представити соціальну характеристику козацтва при допомозі марксистських «надбудов».

³⁹ Там же, т. 116.

⁴⁰ Див. *Записки НТШ*, т. 113.

⁴¹ Див. *Записки* Історично-філологічного Відділу ВУАН, кн. 16, 1928.

⁴² Подана бібліографія охоплює тільки невелику частину друканих праць. Більшість праць треба ще розшукати у журнальній літературі.

⁴³ М. Слабченко. *Соціально-правова організація, цит. пр.*, стор. 210.

Праці з історії розвитку народного господарства України

Якщо праці Слабченка з ділянки історії українського права та внутрішнього устрою Гетьманщини слід поставити поруч праць таких дослідників, як М. Василенко чи Л. Окіншевич, то дійсно піонерським характером визначаються студії Слабченка з історії народного господарства України, тісно пов'язані з юридичними концепціями, представленими в раніше згаданих працях Слабченка про полкове господарство, внутрішній устрій Запоріжжя, тощо. Праці з економічної історії України запланував Слабченко в широких рамках. Найбільш грандіозним планом Слабченка було виготовлення циклу пов'язаних хронологічно праць на тему «Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни». У цих працях планував Слабченко висвітлити господарський розвиток не тільки Гетьманщини чи Запоріжжя, але також Правобережної України XVI—XVIII ст., періоду до 1861 р., та найновіших часів, після реформи 1905 року до світової війни 1914 р. Цей план, на жаль, не вдалося Слабченкові зреалізувати у зв'язку з арештом, а пізніше з засланням. З запланованого появилось тільки шість томів і їх тут коротко обговоримо. В рр. 1922—25 автор видав перші чотири томи п. н. *Хозяйство Гетманщины в XVII—XVIII столетиях*: т. I, «Землевладения и формы сельского хозяйства» (1922); т. 2, «Судьбы фабрики и промышленности» (1922); т. 3, «Очерки торговли и торгового капитализма» (1923 з картою торговельних шляхів); і т. 4, «Состав и управление государственным хозяйством Гетманщины XVII—XVIII вв.» (1925). Перший том вийшов також українською мовою в 1923 р. В українському виданні пороблено деякі (невеличкі) зміни і, як зазначає сам автор, «зміни виразилися в деяких скороченнях і в більшій точності в виясненню висловлених думок... План роботи зістається той же самий, що його оголошено в передмові до видання російського, себто економічно-правова історія України складається з шести частин, якими охоплюється минувшина різних живших особистим своїм життям територій України по горизонталі й у відношенню приватного та публічного господарства по вертикалі».⁴⁴

У першому томі автор обговорює заселення України до 1648 р., етнографічний склад населення, соціальні верстви, володіння нерухомостями (общини, займанщини), толоку, еміграційні процеси, грошеву господарку і ціни на продукти, монастирське землеволодіння, панщина, аренди тощо. У другому томі багато уваги присвячує автор вивченню українського міста з «його сільською подобою», сільсько-господарський промисл і його перевагу в економіці Гетьманщини, як і такі питання, як цехові організації, салітрові заводи, суконні фабрики, експорт конопель, появу машин, шинкарство, рудні, цегольні і т. п. Третій том присвячений вивченню торгівлі і тут маємо окремі розділи

⁴⁴ М. Слабченко, *Господарство Гетманщини XVII—XVIII ст.*, стор. VI—VII.

про тип української торгівлі і московську торговельну політику на Україні, українське купецтво і купецькі цехи, кредит, банки, торгові шляхи, ярмарки, чужоземну торгівлю, ролю жидів у торгівлі, тощо. Найбільший об'ємом був четвертий том, аналізуючи господарську політику козацької старшини, господарство козаків, державне майно України, господарство духовенства і церкви, гетьманські маєтності, міста і ратушне господарство, питання прохарчування московського війська на Україні, податки, бюджет Гетьманщини, московський фінансовий контроль та ін. З дальших частин появилася як перший випуск п'ятого тому вже згадана праця «Соціально-правова організація Січі Запорізької» (1927).

Хоч і не довелося Слабченкові виконати широко задуманого пляну історії господарства Запоріжжя і Правобережної України, він і далі видавав студії господарської історії України, починаючи їх вже XIX ст. І так, на основі лекцій, читаних у серпні 1927 р. для вчителів трудових шкіл, він видав невеличку конспективну працю *«Боротьба за системи землеволодіння і форми господарства в Україні XIX—XX ст.»* (1927). У цій розвідці маємо такі розділи: «Тенденції до товарового господарювання на Україні», «Аграрні відносини в період кріпацького права», «Перехід до землеволодіння пруського типу», «Криза 80-их рр. XIX ст.», «Сільське господарство за промислового капіталізму», «Боротьба за землю в 1905 р.», «Перемога фермерського господарства» і кінцевий розділ — «Спроби перетворити Україну у колонію».

У 1925—27 рр. появилася двотомник Слабченка — *Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.*, як перша спроба в українській історіографії дати синтетичну аналіз української економіки цього періоду. У першому томі, який складається з 42 розділів і бібліографічного покажчика використаної літератури, обговорено стан сільського господарства України, правне становище поміщицьких селян, оподаткування сільського господарства, заведення інвентарних правил тощо. У другій частині першого тому Слабченко звертає увагу на розвиток міст, ремесла і передреформної фабрики, на виникнення фабричного виробництва, та, в окремих розділах, обговорює такі теми, як становище робітників, українські ярмарки, закордонну торгівлю, громадський рух перед 1861 р., раціоналізацію поміщицького господарства, українські проекти визволення селян та період реформи 1861 р.

Другий том *Матеріалів* являється хронологічним продовженням першого, обговорюючи період від скасування панщини до 1905 р. включно. В 28 розділах Слабченко представляє соціально-економічні процеси на Україні того періоду, присвячуючи спеціальну увагу реформі 1861 р., що її він вважає «поворотним пунктом в економічно-соціальній історії України нового часу». Досить докладна аналіз реформи 1861 р. була одною з цікавіших сторінок цієї праці, що і відзначив також акад. Багалій, говорячи, що «тут не лише оцінка реформи, але й дальша її еволюція як з боку поміщицького, так і з бо-

ку селянського землеволодіння й господарства».⁴⁵ Багато уваги присвятив автор також і аграрній кризі 1890-их рр., історії розвитку фабрично-заводської промисловості та розглядові стану робітників та робітничого руху. Період 1861—1905 р., у загальному, представлено досить схематично і тут Слабченко намагався провести марксистську інтерпретацію економічних і соціальних процесів.

Автор вважає, що економічний процес цього періоду ускладнюється різними явищами, нерідко діалектичного порядку. Першим етапом у ньому є боротьба дрібнішого землевласника з великим дворянським землеволодінням, але селянство незабаром розшаровується на багатирів-куркулів і на батраків-бідняків. Із зростом важкої індустрії і формуванням робітничої класи обставини радикально змінюються, — боротьба ведеться не за збереження дрібної власності, але проти нагромадження капіталу. Для написання другого тому Слабченко використав біля 300 різних видань: монографій, мемуарів, статистичних збірників та деякі архівні джерела, переважно з одеських архівів.

Немає найменшого сумніву, що значення цих праць Слабченка для історіографії історичного розвитку народного господарства України було унікальним. Це вперше зроблено спробу з'ясувати економіку України як живий самобутній організм, який має свої власні інтереси, що нерідко саме і суперечать російським економічним інтересам. При обговоренні політичних наслідків Переяславського договору Слабченко не тільки звертає увагу на правні консеквенції (з деякими його думками можна сперечатися), а передовсім на господарську площину. В Україні, крім високорозвиненого сільського господарства, що було основою економіки України, була також високорозвинена торгівля, що творила тоді важливу частину українського народного господарства. До деякої міри були розвинені також і деякі промислові галузі і характеристика Слабченком історичного розвитку деяких галузей промисловості була мабуть найслабшою, як побачимо далі. Слабченко твердить, що українська торгівля мала інші шляхи, зв'язки і зацікавлення як тодішня московська, що стояла на багато нижчому рівні. Тому одною з перших консеквенцій Переяславського договору була низка заходів саме проти дальшого розвитку української торгівлі. Розглядаючи становище українських господарських клас, Слабченко слушно зазначає, що «московська буржуазія XVII і XVIII ст. не вважала за вигідне розвивати українські фабричні підприємства і випускати їх вироби до Західньої Європи і до Росії, де українські продукти легко з руськими конкурували».

У 20-их рр. ще можна було на такі теми дискутувати. Праці Слабченка досить широко обговорювалися в українській фаховій літературі, на превеликий жаль не всі ці рецензії нам тепер доступні. Прихильними були рецензії молодого тоді українського історика і також визначного спеціаліста історії розвитку української промисловості

⁴⁵ Багалій, *цит. пр.*, стор. 109.

проф. О. Оглоблина. У журналі *Червоний Шлях*⁴⁶ поміщено його обширну рецензію на другий том Слабченка *Судьбы фабрики и промышленности в Гетманщине в XVII—XVIII ст. п. н.* «Старовинна українська фабрика». У *Записках* Історично-філологічного Відділу ВУАН помістив проф. Оглоблин також рецензію на перший том *Матеріалів до економічно-соціальної історії України XIX ст.*⁴⁷ де прихильно розглядає тезу Слабченка про «своєрідність» українського історичного процесу XIX ст., уважаючи цю працю «значним явищем у нашій історичній літературі». Плян монографії і розподіл матеріалу не вважає критик зовсім вдалим у зв'язку з деяким плутанням двох принципів — хронологічного і тематичного. Оглоблин також вказує на невикористану літературу і наводить її список. Зокрема мало уваги присвячено вивченню і аналізу статистичного матеріалу. В рецензії також подано деякі критичні зауваги щодо розвитку сільського господарства як і спростування тези проф. Рожкова (що її використав Слабченко), мовляв на Лівобережній Україні і в Новоросії у першій половині XIX ст. не було обробної промисловости. Найкращими розділами у праці Слабченка, на думку Оглоблина, є розділи, присвячені питанням соціально-економічної організації. Також і розділи, що їх присвячено вивченню ідеологічних течій, дають чимало цікавого матеріалу, але що ідеологічну еволюцію не завжди виявлено на тлі економічно-соціального життя.

Велику рецензію на чотири томи «Организации хозяйства Украины» подав на сторінках журналу *Україна* історик-архівіст історичного архіву у Чернігові П. К. Федоренко, який і сам працював над історією і правними відносинами в Гетьманщині.⁴⁸ У своїй рецензії Федоренко звертає увагу на ряд недотягнень у використанні джерел і підборі статистичного матеріалу. Підсумовуючи свої думки, рецензент признає Слабченкові, що «з великою увагою досліджено і висунено на перший план економічну базу Гетьманщини. Та коли дослідити з економічного життя України завжди притягали увагу істориків марксистів і немарксистів, то спробу з'ясувати правову надбудову над складенням на Україні господарським устроєм у такому широкому масштабі, без сумніву, зроблено вперше... Взагалі цілу низку питань у зв'язку з системою організації господарства Гетьманщини порушено і по змозі розв'язано вперше». При тому Федоренко покликається на праці інших вчених, зокрема О. Оглоблина (*Мануфактура в Гетьманщині*) та І. Джиджори (*Економічна політика російського правительства супроти України*), які значно доповнюють висновки Слабченка — перший автор у вивченні промисловости, другий — торгівлі.

⁴⁶ О. Оглоблин «Старовинна українська фабрика», *Червоний Шлях*, 1925, т. 8 (1926), стор. 91—100.

⁴⁷ *Записки* Історично-філологічного Відділу ВУАН, 1926, кн. VII—VIII, стор. 560—71.

⁴⁸ *Україна*, 1929, кн. за липень-серпень, стор. 9—23.

Рецензуючи двотомник Слабченка *Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.*, акад. Володимир Левитський⁴⁹ зазначає, що «акад. Слабченко в своїх «Матеріалах» виходить далеко за рамки соціально-економічної історії. Його книги становлять цілу низку нарисів, що охоплюють культурну історію України з найрізноманітніших боків її. В цих нарисах перед читачем проходить соціально-економічне життя народу, побут його, наука, право, література, історіографія України, політичні напрямки, народні рухи і над усім цим спиняється автор, але увагу його звернено на економічний бік побуту України». Це була, мабуть, остання рецензія на праці Слабченка. Друкувати будь-які рецензії на Слабченка після 1929—1930 рр. вже було неможливо.

Крім коротко тут згаданих праць більш синтетичного характеру, Слабченко поміщував багато розвідок і статей у наукових журналах на різні теми. Цікавився він питанням розвитку української економічної думки і окремі розділи на цю тему написав у згаданих *Матеріалах* («натурфілософія», «українські проекти визволення селян», «шляхетська історіографія»). У 1923 р. Слабченко опублікував передмову до праці М. Зібера (*Очерки первобытной экономической культуры*), подаючи характеристику того вченого. У зв'язку з дискусією про випуск грошей в Гетьманській державі, що її започаткував відомий нумізматик В. Шугаєвський, Слабченко написав цікаву розвідку «Чи була в Гетьманщині своя монета?», поміщену у *Записках Українського Наукового Товариства* в 1925 р. З циклу статей про сільське господарство нам відома його розвідка «Боротьба за системи землеволодіння і форми господарки в Україні XIX—XX ст.» (1927). У зв'язку з одержанням катедри, цікавився Слабченко також і ранньою історією України. Останньою його працею (перед заарештуванням) був невеликий конспект, випущений на циклостилї, про «феудалізм на Україні» (1929). На цю тему, як ми згадували раніше, виготовив Слабченко статтю для Комісії для вивчення західно-руського і українського права. Варто при цій нагоді згадати, що крім багатотомної праці Слабченка приблизно в тому часі появилися також праці проф. М. Яворського, «своєрідного «основника» української марксистської школи в українській історіографії 1920-их рр. Оцінку праць Яворського знайде читач у вже цитованій історіографії проф. Оглоблина, а тут можна тільки сказати, що вони не користувалися спеціальною пошаною в українських академічних колах. Праці Яворського інколи заторкували подібну проблематику і деякі з них (*З історії революційної боротьби на Україні*) викликали досить різку полеміку між Яворським і акад. Багалієм. Не знаємо чи в цій дискусії брав участь також і Слабченко, до якого Яворський, як вже згадано, не був прихильним. Це питання ще варто розслідувати, як і зрештою безпосередню причину арешту Слабченка. Також діяльність одеської історичної школи М. Слабченка вимагає спеціального дослідження.

⁴⁹ «До питання про структуру історії економічного побуту України», *Україна*, 1929, кн. 37, стор. 3—15.

ДОДАТОК

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ МИХАЙЛА СЛАБЧЕНКА

1909

До історії відношень між П. О. Кулишем з Т. Г. Шевченком. Харків, Тип. Печатное Дело, 3 стор.

(Відбитка з Сборн. Харьков. Истор. Фил. О-ва, т. XVIII.)

Малорусскій полк в административном отношеніи. Историко-юридическій очерк. Одеса, Тип. Техникъ, 436 стор.

1911

Опыты по истории права Малороссіи XVII и XVIII вв. Одеса, Тип. Акц. Южно-Русскаго Общества Печатного Дела, 292 стор.

1913

Діяруш Генеральной Войсковой Канцелярии. Одеса.

Протоколъ отпускных писем за гетмана Апостола 1728 года тут и по отезде его велможности изо дення при конце того жъ года 1728.

Одеса, Тип. Южно-Русскаго Общества Печатнаго Дела, 115 стр.

«Ще до устрою Гетьманщини XVII—XVIII ст.,» Записки НТШ, т. 116.

1914

Д. П. Миллер как историк украинского права, Харків, Тип. Печатное Дело, 5 стор.

(Відбитка з Вестник Харьков. Истор. Фил. О-ва, вып. 5.)

1918

Центральные учреждения Украины XVII—XVIII ст. Одеса.

1919

Судівництво на Україні XVII—XVIII ст. Конспект лекцій, читаних на Одес. учит. курсах в серпні 1918 р. Одеса (?). Видав. «Союз», X, 39 стор.

1920

«Єдиний економічний фронт,» Наша Кооперація, ч. 4.

(Рецензія) Левитський, Про хліборобські спілки. Наша Кооперація, ч. 2.

1922

«Пам'яті Туган-Барановського,» *Кооперативное Хозяйство*, ч. 1.
«Фаміліяти й заступаючі,» *Учен. Записки Высшей школы г. Одессы*,
т. II.

Хозяйство Гетманщины в XVII—XVIII ст. Т. 1. Землевладение и формы сельского хозяйства. Одеса, Гос. и-во Украины, 222, (2), стор.
(Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны. Т. I.)

Хозяйство Гетманщины в XVII—XVIII ст. Т. 2. Судьбы фабрики и промышленности. Одеса, Гос. и-во Украины, VII, (1) 208 стор.
(Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны. Ч. I.)

1923

Господарство Гетьманщини XVII—XVIII ст. Т. 1. Землеволодіння та форми сільського господарства. Харків, Держ. в-во України, VIII, 203 (1) стор.
(Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни. Ч. I.)

«Н. И. Зибер,» в кн. *Зибер Н. И. Очерки первобытной экономической культуры*. Одеса, стор. V—XXVIII.

Хозяйство Гетманщины в XVII—XVIII ст. Т. 3. Очерки торговли и торгового капитализма. Одеса, Гос. и-во Украины, 192 стор.
(Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны. Ч. I.)

1925

«Культурно-наукове життя Одеси в 1914—22 рр.,» *Україна*, кн. 5.
Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. Т. 1.
Харків, Держ. в-во України, 318 стор.

Хозяйство Гетманщины в XVII—XVIII ст. Т. 4. Состав и управление государственным хозяйством XVII—XVIII вв. Харків, Гос. и-во Украины, 325 стор.
(Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны. Ч. I.)

1926

«Бджільництво на Україні і „прикре непорозуміння“ проф. Шелухина,» *Пасічник*, кн. 7.

«Чи була в Гетьманщині своя монета?» *Науковий збірник за рік 1925*.
(Записки Українського Наукового Товариства. Т. 20, стор. 64—66.)

- (Рецензія) А. П. Оглоблин. Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика. *Записки історично-філологічного відділу Української Академії Наук*. Кн. 7—8. Стор. 557—560.
- (Рецензія) Словник правничої мови У.А.Н., *Червоний Шлях*, кн. I.
- (Рецензія) Чернишов, «Аграрный вопрос в России», *Червоний Шлях*, кн. 4.
- (Рецензія) Т. Юрченко. Короткий нарис історії українського пасічництва Прилуки. *Червоний Шлях*, кн. 7—8.

1927

- Боротьба за системи землеволодіння і форми господарства в Україні XIX—XX ст.* Конспект лекцій, читаних для вчителів аграризованих трудшкіл, 1—10 серпня 1927 р. Одеса, 62 стор.
- «Два топографічні описи Полтавщини й Харківщини», *Праці Одеської центральної наукової бібліотеки*, кн. 1, стор. 61—78.
- «До методології історії робітничого класу», *Червоний Шлях*, кн. 5, стор. 78—86.
- «Ескізи з історії „Прав по которым судится Малороссійскій народ“. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. (ВУАН. Збірник Історично-філологічного відділу, ч. 51, стор. 748—759.)
- Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.* Т. 2. Одеса, Держ. в-во України, 280 стор.
- «Соціально-правова організація Січі Запорізької», (Організація народного господарства України. Т. 5. Вип. 1). *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*. Вип. 3, стор. 203—340.
- (Рецензія) Т. Юрченко. Короткий нарис українського пасічництва. *Червоний Шлях*, кн. 7—8, стор. 349.

1928

- «Доброчинці й вихованці», Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. Т. 1. (ВУАН. Збірник Історично-філологічного відділу, ч. 76.)
- «Запорізькі печатки XVIII в.» *Записки Історично-філологічного відділу Української Академії Наук*, кн. 19.
- Феодалізм на Україні*. Одеса, І.Н.О. (мініграфовано).
- (Рецензія) П. Смірнов. Волзький шлях і стародавні Руси. *Червоний Шлях*, кн. 11.

1929

- «Невідоме про Л. Толстого,» *Записки Одеського наукового при УАН товариства. Секція історично-філологічна. Ч. 2.*
- «Одеські каменярі в 80—90-их роках ХІХ століття. Етюд з історії зарплатні,» *Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Секція соціально-історична. Ч. 4.*
- «Паланкова організація Запорізьких Вольностей,» *Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип. 6, стор. 159—241.*

1942

- «Проложное сообщение о предлетописной Руси,» *Исторический журнал. (Москва), ч. 1.*